

بررسی فهرست نسخه‌های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی

دکتر حبیب الله عظیمی*

فهرست نسخه‌های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی /
نگارش سیداحمد حسینی. - قم مرکز احیاء التراث الاسلامی،
۱۳۷۷ - ۱۳۸۱. ۴ / جلد.

فهرست نسخه‌های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی در قم تاکنون در ۴ جلد تدوین و چاپ شده که جلد اول به سال ۱۳۷۷، جلد دوم و سوم به سال ۱۳۸۰ و جلد چهارم آن به سال ۱۳۸۱ منتشر شده است. نگارنده محترم این فهرست، محقق فاضل و کتابشناس پژوهشگر سید احمد حسینی اشکوری است که تلاش بی‌وقفه و خالصانه ایشان در راه اندازی مرکز احیاء میراث اسلامی و گردآوری و نگهداری نسخ خطی در آن مرکز قابل تقدیر است. استاد حسینی اشکوری با استفاده از تجربیات عالمانه و گرانقدر چندین ساله خود در زمینه فهرست نویسی نسخ خطی، به فهرست کردن نسخ خطی این مرکز پرداخته‌اند و انصافاً در نوع خود بهترین و دقیق‌ترین فهرست‌ها را در معرض اندیشه و رؤیت محققین گذارده‌اند. بدون شک این فهرست فی نفسه از مزایای متعددی برخوردار است همچنانکه از دیدگاه هر فهرست‌نگار دیگر شاید نقاط ضعف و نقص نیز داشته باشد. در این مقاله ضمن بر شمردن چند امتیاز از این فهرست، نقاط ضعف و نقص آن نیز از دیدگاه نگارنده (که خود را شاگرد کوچکی در مقابل آن استاد بزرگ می‌بیند) با

*. عضو هیأت علمی، مدیر بخش خطی و فهرست‌نگار نسخ خطی سازمان اسناد و کتابخانه ملی.

ذکر نمونه‌هایی از جلد نخست فهرست بر شمرده می‌شود تا در صورت پذیرش احتمالی هر یک از آنها بر قوت و امتیازات مجلدات دیگر این فهرست کم نظیر بیفزاید.

الف. ویژگیها و امتیازات

از ویژگیهای ممتاز این فهرست موارد ذیل قابل توجه است:

۱. در بخش کتابشناسی، گزینش عنوان دقیق برای هر کتاب، معرفی جامع و کامل کتاب با ذکر فصول و ابواب آن با عباراتی روان و شفاف از ویژگیهای این فهرست است.
۲. عبارات آغاز و انجام در هر کتاب بطور کامل و با دقت انتخاب شده است. بدین گونه که در آغاز کتاب پس از بیان بخش کوتاهی از خطبه، با گذاردن چند نقطه عبارتی از شروع متن کتاب پس از اما بعد و در انجام نیز عبارات پایانی کتاب قبل از انجامه (ترقیمه) نسخه انتخاب شده است.
۳. نظم و نسق یکسان و وحدت رویه در چندین مجلد فهرست مشاهده می‌شود.
۴. نسخه‌شناسی در حد مختصر و مفید ذکر شده و سعی شده تا از اطناب و تفصیل بدون فایده قابل توجه جلوگیری شود.
۵. تصویرهای مختلفی از نسخه‌های فهرست شده، انتخاب و در لابلاهای اوراق فهرست و درست در کنار معرفی هر نسخه قرار داده شده است. اتخاذ این شیوه جدید نسبت به شیوه قبلی فهرستنگار محترم در فهرستهای نسخ خطی کتابخانه آیت الله مرعشی که قرار دادن تصاویر در اوراق پایانی فهرست بود، مناسب‌تر، مفیدتر و با کارایی بیشتر می‌باشد.

ب: نقاط ضعف و نقص

موارد و نمونه‌هایی ذیل به عنوان نقاط ضعف فهرست قابل تأمل است:

۱. در مقدمه جلد نخست این فهرست، پس از ذکر سال تأسیس مرکز احیاء میراث اسلامی، اشاره‌ای به اهداف و وظایف این مرکز نشده است. و نیز مشخص نشده که آیا این مرکز فقط نسخه‌های خطی را جمع‌آوری و فهرست می‌کند یا نسخه‌های چاپی و چاپ سنگی را نیز نگهداری می‌کند؟ و آیا اطلاع‌رسانی نسخه‌های خطی در این مرکز به چه شیوه‌ای است؟
۲. در لابلاهای این فهرست، اسناد و قباله‌ها نیز معرفی شده‌اند همچون: وقایع عبدالنبی

دلال به شماره ۱۷ (ج ۱ ص ۳۴)، املاک دولتی به شماره ۱۲۹ (ج ۱ ص ۱۸۰)، نشانه‌های رسمی دولت ایران به شماره ۲۳۶ (ج ۱ ص ۳۲۸) و قباله‌نامه ازدواج به شماره ۴۸ (ج ۱ ص ۷۲).

همچنین نسخه‌های به زبان ترکی همچون مفتاح السعاده به شماره ۲۴۰ (ج ۱ ص ۳۳۶) و نسخه‌هایی چایی همچون قرآن به شماره ۵۸ (ج ۱ ص ۸۶) در این فهرست معرفی شده‌اند.

جدا سازی اسناد خطی و نسخه‌های به زبان ترکی و زبانهای دیگر بجز عربی و فارسی و نسخه‌های چایی در فهرست جداگانه یا در بخش‌های پایانی هر فهرست مناسب تر است.

۳. در مواردی - نه چندان محدود - عبارات انجام کتاب در نسخه ذکر نشده است همچون شماره‌های ۶۰، ۶۸، ۸۰، ۹۴/۱۱، ۹۵، ۹۶، ۱۰۰، ۱۱۱، ۱۱۶، ۱۳۶ و ۱۳۷ در مجلد اول.

۴. ذکر نام مؤلف به لحاظ عدم تبعیت فهرست از شیوه مستند - یکسان نبوده و در مواردی، نام مؤلف بسیار طولانی است همچون: دبیر اعلم تقی بن محمد ساوجبلاغی، عنوان نگار در شماره‌های ۶۳، ۹۳/۱، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵ و ۲۳۳/۱؛ امیر فخرالدین محمود بن یمن الدین فریومدی طغرانی در شماره ۸۷؛ ابوالقاسم جعفر بن حسن بن یحیی بن سعید محقق حلی در شماره ۲۲۵/۲ و بانو فخرالملوک دختر ابوالحسن میرزا شیخ رئیس قاجار در شماره ۲۳۸ از مجلد اول.

۵. تاریخ وفات مؤلف داخل پرائتر به دنبال نام مؤلف ذکر شده است، اگر چه این تاریخ قمری است لکن علامت مشخصه‌ای همچون ق. به دنبال ندارد و حتی اشاره‌ای دال بر اینکه تاریخ مذکور تاریخ وفات است، در میان نیست.

در مواردی که زمان وفات مؤلف مشخص نبوده به زمان تألیف، قرن قابل ذکر بوده است همچنانکه در برخی از موارد در خود فهرست، قرن مؤلف ذکر شده است همچون نسخه‌های شماره ۱۵۳/۲، ۱۵۶، ۱۵۷ و ۱۷۵. لکن در مواردی همچون ملا حسینعلی تویسرکانی در شماره ۱۰۱/۲ که زمان تألیف کتابش ۱۲۷۹ ق. بوده و نیز میر محمد هاشم در شماره ۱۴۲ که زمان تألیف کتابش ۱۰۶۱ ق. بوده و نیز شیخ علی بن عبدالله بحرانی در ۲۷ رساله مجموعه شماره ۱۴۶ با زمان تألیف ۱۲۷۹ ق، قرن حیات مؤلف ذکر نشده است.

۶. در بخش کتابشناسی و معرفی کتابها، در مواردی تفصیل، بیش از حد لازم است. همچون ذکر فصول و ابواب چندگانه در نسخه‌های متعدد همچون: ذکر ابواب دوازده‌گانه در تحفة الزائر شیر کاظمینی به شماره ۶۶؛ ابواب ۲۲ گانه در عین البکاء به شماره ۶۹. منفعتهای سی‌گانه در منافع افضلیه به شماره ۷۶؛ ابواب ۱۳ گانه در الامان من اخطار الاسفار؛ ابواب ۲۳ گانه در زیادة الدعوات به شماره ۱۲۳؛ فصول ۵۰ گانه مصباح کفعمی به شماره ۱۲۷؛ ابواب ۱۲ گانه تحفة الزائر مجلسی شماره ۱۶۲؛ ابواب ۳۳ گانه مجمع البحرين به شماره ۲۳۷/۱ ابواب ۴۴ گانه در ترجمه مجموعه الصنائع به شماره ۲۳۷/۲، ابواب هفت گانه در القوانین المحکمه به شماره ۲۶۶ و ذکر مجالس ۲۰ گانه در محرق القلوب به شماره ۲۸۹.

۷. در بخش موضوعات در مواردی که موضوعات یک کتاب متعدد بوده از موضوع «متفرقه» استفاده شده همچون: الامان من اخطار الاسفار به شماره ۹۰ و دانشنامه شاهی به شماره ۱۰۸/۲.

در مواردی نیز که کتاب دارای یک موضوع واحد بوده موضوع «متفرقه» بکار برده شده است همچون: المنارات الظاهره در آداب و کیفیت استخاره (شماره ۱۹۴/۶)، النفحة العنبریه در بیان استخاره به روش قرعه (شماره ۱۹۴/۷)؛ طبایخی (به شماره ۱۹۹/۱) و ترجمه مجموعه الصنائع در شناخت معادن و سنگهای قیمتی و صنایع (به شماره ۲۳۷/۲).

در برخی از موارد، موضوعی کلی انتخاب شده همچون موضوع «ادب» در نسخه‌های: اوائل التحریر در مباحث اعتقادی و اخلاقی غور الحکم و نهج البلاغه (به شماره‌های ۱۹۷ و ۱۳)؛ و موضوع کلی «اعتقادات» در نسخه الغیبة شیخ طوسی (به شماره ۶۱)؛

همینطور انتخاب موضوع «اصول» در کتابهایی که مشتمل بر مباحث اصول فقه است. در مواردی هم که موضوع فقه بکار رفته بهتر است فقه جعفری، فقه اهل سنت (حنفی، مالکی، شافعی و حنبلی) آورده شود.

در موضعی نیز نیاز به ذکر موضوع دوم ضروری است که از آن خودداری شده همچون: الفوائد الغریبه که مشتمل بر دو بخش اصول دین و اصول فقه است، در حالی که فقط موضوع اصول بدان داده شده (شماره ۲۲۷/۲)؛ پاسخ چند پرسش مشتمل بر مسائل اعتقادی شیخیه است (شماره ۲۰۲/۱) و پاسخ پرسشهای اصلاان خان مشتمل

بر مباحثی پیرامون روح و بدن انسان پس از مرگ است (شماره ۲/۲۰۲) که بدانها فقط موضوع «پاسخ» داده شده است.

۸. در مجموعه‌ها به لحاظ آنکه دارای یک مشخصات نسخه‌شناسی هستند، ذکر نام کاتب و تاریخ کتابت برای رسائل متعدد یک مجموعه به خودی خود نشان نمی‌دهد که این کاتب و تاریخ کتابت مربوط به کدام یک از رسائل آن مجموعه است؛ برای رفع این نقیصه نیز باید چاره اندیشی شود.

نسخه‌شناسی در برخی از موارد فهرست بسیار مختصر و کوتاه (و تا حدی ناقص) است همچون: شماره‌های ۵۷، ۷۰ و ۸۴.

۹. در برخی از موارد در نوشتار متن فهرست، اصول و قواعد ویراستاری رعایت نشده است همچون: مسئله‌ایست (شماره ۱۲/۱۹۴)؛ خلاصه‌ایست (شماره ۱۳۰)؛ مقدمه‌ایست (همان)؛ مجموعه‌ایست (شماره ۲۵۳)؛ پراکنده‌ایست (شماره ۱/۳۳۸) و ترجیع‌بند (شماره ۷) و کلماتی همچون: بدرخواست، بروش، بدستور، بمناسبت، بجهت، بعنوان، بترتیب و بتألیف در شماره‌های مختلف فهرست.

۱۰. در بخش پایانی هر مجلد فهرست، فقط فهرست الفبایی کتابهای معرفی شده در آن فهرست آمده است. به لحاظ تداوم این فهرستها، بهتر آن است که در پایان هر مجلد فهرست، نمایه‌های مؤلفین و موضوعات هم آورده شود تا استفاده از هر مجلد فهرست به راحتی امکان‌پذیر باشد.